

УДК 376.37

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Валерія ЛЯШЕНКО, КЗО «Спеціальна школа «ШАНС» ДОР», м. Дніпро, Україна; shans.spec@gmail.com

Актуальність проблеми формування навичок соціальної компетентності підлітків зумовлена пошуком оптимальних шляхів підготовки їх до самостійного життя як у загальноосвітній, так і в спеціальній школі. Основною метою сучасної спеціальної загальноосвітньої школи є адаптація та соціалізація здобувачів освіти з інтелектуальними порушеннями до сучасного життя. Проте суспільство хоч і враховує особливості розвитку окресленої категорії дітей для їхнього повноцінного та комфортного розвивання (розширення можливостей подальшого навчання та працевлаштування, активне впровадження ідей толерантності тощо), але не в змозі знизити існуючий рівень визначених загальних моральних норм і правил. Тому завданням спеціальної школи є пошук оптимальних шляхів формування в дітей соціальних компетенцій.

Ключові слова: підлітки з інтелектуальними порушеннями, соціальна компетентність.

Valeria Lyashenko, a teacher of special education of the municipal institution of education "Special school "CHANCE" Dnipropetrovsky region", Dnipro

The essence of «social competence» in psychological and pedagogical literature

The urgency of the problem of forming the skills of social competence of adolescents is due to the search for optimal ways to prepare them for independent living in both secondary and special schools.

The main purpose of a modern special secondary school is the adaptation and socialization of students with intellectual disabilities to modern life. However, although society takes into account the peculiarities of the development of this category of children for their full and comfortable development (expanding opportunities for further education and employment, active implementation of tolerance, etc.), but can not reduce the existing level of general moral norms and rules. Therefore, the task of a special school is to find optimal ways to form children's social competencies.

Keywords: adolescents with intellectual disabilities, social competence.

Актуальність дослідження. Україна – європейська демократична держава, сутнісним завданням якої є створення належних умов для самореалізації своїх громадян. Люди з особливими освітніми потребами, через обмежені можливості, для належної соціалізації потребують всебічної уваги з боку соціальних інститутів. Одними з провідних соціальних інститутів є заклади освіти, діяльність яких починається з дошкільної ланки і може продовжуватися після повноцінного навчання в закладах вищої освіти.

Для забезпечення продуктивності освітнього процесу складаються державні стандарти, що містять вимоги до обов'язкових результатів навчання та компе-

© Ляшенко В., 2021

тентностей здобувача освіти відповідного рівня [3]. Вимоги до обов'язкових результатів навчання визначаються з урахуванням компетентнісного підходу, в основі якого лежать Рекомендації Ради Європейського Союзу від 22 травня 2018 р. щодо ключових компетентностей для ціложиттєвої освіти (освіти впродовж життя) [23].

Оскільки наше дослідження стосується молодших підлітків, які здобувають освіту на другому рівні загальної середньої освіти, ми спираємось на Державний стандарт базової середньої освіти [13]. Зазначений стандарт нараховує 11 ключових компетентностей, перелік яких включає і соціальну компетентність, яка є основним поняттям у нашому дослідженні.

Аналіз сутності цього поняття неможливий без визначення таких категорій, як «компетентність» і «компетенція». Це особливо важливо тому, що при аналізі основного поняття дослідження можуть виникати певні труднощі, обумовлені різницею поглядів на це питання. У деяких наукових працях терміни «компетенція» і «компетентність» вживаються як синоніми (Дж. Равен [14]). Так, на думку Н. Нагорної [9, 266], різниця в значенні виникла внаслідок неточного перекладу рекомендацій Ради Європи, коли англійське «competency» помилково перекладалося на співзвучне «компетенція» замість «компетентність». Причиною цього є відповідність двох українських еквівалентів: «компетенція» і «компетентність» одному англійському – «competency(e)». Однак ми спираємось на дослідження, де ці поняття чітко розмежовуються (В. Луговий [8, 32], А. Хуторський [21, 62] та інші).

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Поняття «компетентність» сьогодні знаходиться в центрі сучасних освітніх реформ, адже воно розкриває якісно нові перспективи розуміння місії школи, життєвих результатів освітньої діяльності. В основі Концепції компетентності лежить ідея виховання компетентної людини й працівника, який не лише має необхідні знання, професіоналізм, але й уміє діяти адекватно у відповідних ситуаціях, застосовуючи ці знання, й бере на себе відповідальність за певну діяльність [18]. Законом України «Про освіту» [4] компетентність визначається як динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність. Саме це визначення ми і беремо за основу. Водночас хочемо звернути увагу, що багато дослідників розглядають компетентність з більш практичного боку – як специфічну здатність, що дає змогу ефективно розв'язувати проблеми, що виникають у реальних ситуаціях життя. У людини повинні бути певні знання-інструменти, особливі способи мислення й життєві навички. Вищі рівні компетентності передбачають ініціативу, організаторські здібності, здатність оцінювати наслідки своїх дій [16, 138]. Таким чином, компетентність можна розглядати як накопичений досвід, результат формування особистості з її особистісними характеристиками, що обумовлюють успішне виконання будь-якої діяльності.

Що ж стосується терміна «компетенція», то в педагогічній літературі це поняття має декілька варіацій, однак їх зміст збігається: «компетенція – це

основна характеристика особистості, яка сприяє здатності домогтися високих результатів у роботі» [20, 138]. В академічному тлумачному словнику української мови компетенція ототожнюється з колом проблемних питань, у яких працівник є обізнаним [6]. Окрім того, сутність компетенції визначається і через терміни «знання», «навички», «здібності», що розвиваються в процесі навчання. Більш чітко і точно визначення компетенції дає Х. Шепер: «комбінації наявних (або потенційно можливих) когнітивних, мотиваційних, моральних і соціальних умінь особистості, що лежать в основі успішного оволодіння предметом за допомогою відповідного розуміння і вирішення (виконання, досягнення) низки вимог, завдань, проблем і цілей» [22, 245].

М. Головань у своїх дослідженнях також чітко характеризує зазначене поняття. На його думку, компетенція – це об'єктивна категорія, суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень тощо в певній сфері діяльності людини як абстрактного носія [2, 57]. Окрім того, дослідник вважає, що між поняттями «компетентність» та «компетенція» вбачається чітка різниця: поняття «компетенція» пов'язане зі змістом сфери діяльності, а «компетентність» завжди стосується особи, характеризує її здатність якісно виконувати певну роботу або діяльність.

Виходячи з цього, можемо констатувати, що компетенція пов'язана з певним видом діяльності і визначається як задана вимога до знань, умінь та навичок, необхідних для успішного здійснення діяльності. Компетентність же є надбанням самої особистості, включає особистісні характеристики людини, визначає рівень засвоєння знань, умінь, навичок внаслідок навчання та здатності застосувати їх на основі власного досвіду, у процесі здійснення певної діяльності. Із цього виходить, що компетентність розглядаємо як інтегральну якість особистості з певним набором компетенцій, необхідних для того, щоб успішно діяти, самостійно досягати поставлених цілей.

Результати дослідження. Важливим завданням нашого дослідження є визначення змісту терміна «соціальна компетентність», структури цієї компетентності.

За останні роки система освіти України зазнала докорінних змін, що стали результатом упровадження плану «Нова українська школа», головною складовою якого є створення нового змісту освіти, орієнтованого на формування ключових компетентностей для життя [17, 3]. Нова українська школа розглядає ключові компетентності як ті, яких кожен потребує для особистої реалізації, розвитку, активної громадянської позиції, соціальної адаптації та працевлаштування, і які здатні забезпечити особисту реалізацію та життєвий успіх упродовж усього життя [12, 10].

Усі компетентності є однаково важливі й взаємопов'язані між собою. Кожну з них діти набувають під час вивчення різних предметів на всіх етапах освіти. Окрім того, набуття компетентності передбачає опанування наскрізними вміннями – читати і розуміти прочитане, вирішувати проблеми, оцінювати ризики та приймати рішення тощо.

Нова українська школа поєднує в єдине соціальну та громадянську компетентності, що дублюється і в Державному стандарті базової середньої освіти. Вона охоплює всі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктив-

ної участі в громадському житті, у сім'ї, на роботі, уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів, виражати повагу до закону, дотримуватись прав людини і підтримувати соціокультурне різноманіття [11, 12].

Вітчизняні дослідники (І. Зимня, М. Калініна, С. Рачова та ін.) розглядають соціальну компетентність як процес і результат засвоєння й активного відтворення особистістю соціально-культурного досвіду (комплексу знань, умінь, цінностей, норм, традицій) на основі її діяльності, спілкування, відносин; формування здатності застосовувати досвід діяльності при вирішенні життєвих проблем, брати на себе відповідальність, проявляти ініціативу, попереджувати конфлікти, бути толерантним у складних ситуаціях, проявляти емпатійність [10, 6]. Цікавою є думка Р. Лейчук, де соціальна компетентність є інтегративною якістю особистості, яка включає необхідні знання, досвід, здібності, сформовані в результаті соціалізації та дають змогу людині адекватно адаптуватися в соціумі й ефективно взаємодіяти в суспільстві [7, 163]. Аналізуючи зазначені підходи, можемо розглядати соціальну компетентність як інтегративну здатність особистості, що є системою, яка включає цінності, соціальний досвід, знання та вміння особистості, цілісність яких забезпечує ефективність взаємодії з іншими людьми, самостійність пошуку конструктивних рішень проблем у практичних життєвих ситуаціях, можливість швидкої адаптації до нових умов життя і самореалізації.

Проте в розрізі спеціальної освіти соціальна компетентність набуває іншого, дещо спрощеного, але не менш важливого значення. Дослідники вважають, що соціальна компетентність дітей з особливими освітніми потребами передбачає спроможність особистості набувати знання, перетворювати їх на вміння, адекватно діяти в соціальному середовищі, правильно оцінювати складні соціально-культурні, економічні, виробничі ситуації, приймати правильні рішення та діяти згідно з обставинами соціального, культурного, економічного життя суспільства [19, 187]. Соціальну компетенцію розуміють і як частину життєвої компетентності – системної властивості особистості, системи здатностей, яка дає можливість людині свідомо і творчо визначати та здійснювати власне життя, розвивати свою індивідуальність, розбудовувати життєвий ціннісно-нормативний простір, вирішувати складні життєві завдання, набувати і виконувати соціальні ролі. У цьому сенсі соціальна компетентність означає наявність знань про різні аспекти життя людини, навички володіння інтелектуальним і фізичним інструментарієм, здатність взаємодіяти з іншими людьми в різних ситуаціях, характеризує повноту, достатність та адекватність здійснюваних дій, що базуються на наявності знань і відповідного практичного досвіду.

Ефективному формуванню соціальної компетентності сприятиме оптимальна організація виховної та корекційно-розвивальної роботи, яка визначається розумінням педагогами того, що саме необхідно формувати в дитини, тобто обумовлюється розумінням сутності і структури соціальної компетентності. А тому чітке усвідомлення компонентного складу цієї компетентності допоможе максимально кваліфіковано організувати роботу щодо соціалізації здобувачів освіти в умовах спеціальної школи.

Питанням компонентів соціальної компетентності займалися дослідники О. Сидорова [15, 91], О. Баранова та Н. Арсентьева [1, 17], В. Коваленко [5, 20–21]. Основою нашого дослідження стала праця В. Коваленко, де визначається п'ять компонентів соціальної компетентності, які, у свою чергу, мають відповідні показники.

До когнітивно-пізнавального компоненту входять знання про соціальні групи, взаємодію, співробітництво, способи поведінки, способи спілкування та самовираження, що допомагають соціалізації в суспільстві.

Мотиваційно-ціннісний компонент включає в себе потреби, інтереси та мотиви соціальної діяльності, визначає еталони соціальної поведінки і вміння контролювати емоції.

Поведінково-діяльнісний компонент – досвід поведінки, взаємодії, спільної діяльності, адаптації в різних життєвих ситуаціях, здатність до самоорганізації та самоконтролю, засвоєння різних правил, вироблених у процесі суспільного розвитку; навички передавання своїх вражень, пов'язаних із соціальними подіями і взаєминами людей.

Комунікативний компонент має такі показники: здатність до самопрезентації, уміння встановлювати стосунки, взаємодія з іншими, володіння різними формами і способами комунікації.

Рефлексивно-регуляторний компонент включає прогнозування і саморегуляцію поведінки й емоцій, самоаналіз та аналіз вчинків інших людей; уміння оцінити ефективність спільної діяльності; навички самостійно шукати і відбирати необхідну для розв'язання соціальних завдань інформацію.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Як бачимо, структурні компоненти соціальної компетентності взаємопов'язані та взаємозалежні. Для повноцінного суспільного життя кожний з охарактеризованих компонентів має поступово розвиватися, впливаючи і на інші складники, але під час роботи зі здобувачами освіти спеціальної школи треба пам'ятати про труднощі їх соціалізації, що вимагає особливої уваги до організації роботи по формуванню соціальної компетентності школяра. Процес соціалізації триває протягом усього життя людини, й одночасно з цим формується соціальна компетентність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранова Э. А., Арсентьева Н. И. (2014). К вопросу о социальной компетентности младших школьников, обучающихся в условиях инклюзивного образования. *Евразийский союз ученых*. № 5 – 2. 16 – 18.
2. Головань М. С. (2012). Сутність та зміст поняття «дослідницька компетентність». Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі. Вип. VII. 55 – 62.
3. Державні стандарти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti> (дата звернення 10.10.2020)
4. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 12.10.2020).
5. Коваленко В. В. (2017). Формування соціальної компетентності молодших школярів засобами інформаційно-комунікаційних технологій / за наук. ред. проф. М. П. Лещенко. Київ., 192.

6. Компетенція <http://sum.in.ua/s/kompetencija> (дата звернення: 15.10.2020).
7. *Лейчук Р. М.* (2013). Соціальна компетентність учнів до проблеми визначення змісту і структури поняття. Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. № 2. 160–166.
8. *Луговий В. І.* (2007). Проблема понятійно-категоріального апарату педагогічної науки. Київ : Педагогічна думка, 359.
9. *Нагорна Н. В.* (2007). Формування у студентів понять компетентності й компетенції. Виховання і культура. № 1 – 2. 266 – 268.
10. *Ніколаєску І. О.* (2014). Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів. Черкаси : ОПОПП. 76.
11. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 07.10.2020).
12. *Пліско Є.* (2018). Впровадження педагогіки прагматизму у вітчизняну систему соціального виховання неповнолітніх правопорушників на початку 20-х рр. XX ст. Педагогічний дискурс. Вип. 24. 12 – 16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/0peddysk_2018_24_4 (дата звернення: 12.11.2020).
13. Постанова від 30 вересня 2020 р. № 898 «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> (дата звернення: 17.09.2020).
14. *Равен Дж.* (2013). Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация : пер. с англ. В. И. Беплопольский. Москва : Когито-Центр, 396.
15. *Сидорова О. С.* (2014). Игровые технологии в формировании социальной компетентности младших школьников на уроке иностранного языка. Наука и школа. № 2. 90 – 93.
16. *Смагіна Т. М.* (2010). Поняття та структура соціальної компетентності як наукова проблема. Вісник Житомирського університету. Вип. 50. 138 – 142.
17. *Соценко Г., Стребна О.* (2006). Метод проєктів. Сутність, вимоги до використання, етапи роботи. Початкова освіта. № 40. 3 – 8.
18. *Тараненко І.* (2000). Розвиток життєвої компетентності та соціальної інтеграції: досвід Європейських країн / за ред. І. Г. Єрмакова. Київ: Контекст, 336.
19. *Телешман В. І., Мороз Т. В.* (2013). Розвиток соціальної компетентності учнів з особливими потребами в умовах спеціальної школи-інтернату. Освітній простір. Глобальні, регіональні та інформаційні аспекти. Вип. 1(11). 187 – 190.
20. *Уиддет С., Холлифорд С.* (2008). Руководство по компетенциям: монография, Москва : НІРРО., 218 с.
21. *Хуторской А. В.* (2003). Ключевые компетенции как компонент личностноориентированной парадигмы образования. Народное образование. № 2. 58 – 64.
22. *Шэпер Х., Бридис К.* (2009). Компетенции выпускников вузов, профессиональные требования и выводы для реформы высшей школы. Болонский процесс: Результаты обучения и компетентностный подход / под науч. ред. проф. В. И. Байденко. Москва., 237 – 289.
23. Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning (Text with EEA relevance.) URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/6fda126a-67c9-11e8-ab9c-01aa75ed71a1/language-en> (дата звернення: 15.10.2020).

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. *Baranova, Je. A., Arsent'eva, N. I.* (2014). K voprosu o social'noj kompetentnosti mladshih shkol'nikov, obuchajushhijhsja v uslovijah inkluzivnogo obrazovanija [On the issue of social competence of primary schoolchildren studying in inclusive education]. *Evrazijskij sojuz uchenyh*. № 5 – 2. 16 – 18
2. *Holovan, M. S.* (2012). Sutnist ta zmist poniattia «doslidnytska kompetentnist» [The essence and content of the concept of «research competence»]. *Teoriia ta metodyka navchannia fundamentalnykh dystsyplin u vyshchii shkoli*. Vyp. VII. 55 – 62
3. Derzhavni standarty [State standards]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti> (data zvernennia 10.10.2020)
4. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine «On Education»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennia: 12.10.2020)
5. *Kovalenko, V. V.* (2017). Formuvannia sotsialnoi kompetentnosti molodshykh shkoliariv zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii [Formation of social competence of junior schoolchildren by means of information and communication technologies] / za nauk. red. prof. M. P. Leshchenko. Kyiv, 192
6. Kompetentsiia [Competence]. <http://sum.in.ua/s/kompetencija> (data zvernennia: 15.10.2020)
7. *Leichuk, R. M.* (2013). Sotsialna kompetentnist uchniv do problemy vyznachennia zmistu i struktury poniattia [Social competence of students to the problem of determining the content and structure of the concept]. *Problemy sotsialnoi roboty: filosofii, psykholohiia, sotsiolohiia*. № 2. 160 – 166
8. *Luhovyi, V. I.* (2007). Problema poniatiino-katehorialnoho aparatu pedahohichnoi nauky [The problem of conceptual and categorical apparatus of pedagogical science]. Kyiv : Pedahohichna dumka, 359
9. *Nahorna, N. V.* (2007). Formuvannia u studentiv poniat kompetentnosti y kompetentsii [Formation of students' concepts of competence and competence]. *Vykhovannia i kultura*. № 1–2. 266 – 268
10. *Nikolaiesku, I. O.* (2014). Formuvannia sotsialnoi kompetentnosti uchniv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv vidpovidno do vymoh novykh derzhavnykh osvitnikh standartiv [Formation of social competence of students of secondary schools in accordance with the requirements of new state educational standards]. Cherkasy : OIPOP, 76
11. Nova ukrainska shkola : kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly [New Ukrainian school: conceptual principles of secondary school reform]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (data zvernennia: 07.10.2020)
12. *Plisko, Ye.* (2018). Vprovadzhennia pedahohiky prahmatyzmu u vitchyznianu systemu sotsialnoho vykhovannia nepovnolitnykh pravoporushnykiv na pochatku 20-kh rr. KhKh st. [Introduction of the pedagogy of pragmatism in the domestic system of social education of juvenile offenders in the early 20's of the twentieth century]. *Pedahohichni dyskurs*. Vyp. 24. 12–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Opeddysk_2018_24_4 (data zvernennia: 12.11.2020)
13. Postanova vid 30 veresnia 2020 r. № 898 «Pro deiaki pytannia derzhavnykh standartiv povnoi zahalnoi serednoi osvity» [Resolution of September 30, 2020 № 898 «On some issues of state standards of complete general secondary education»]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/>

pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898 (data zvernennia: 17.09.2020)

14. *Raven, Dzh.* (2013). Kompetentnost' v sovremennom obshchestve: vyjavlenie, razvitie i realizacija [Competence in modern society: identification, development and implementation] : per. s angl. V. I. Bepopol'skij. Moskva : Kogito-Centr, 396

15. *Sidorova, O. S.* (2014). Igrovye tehnologii v formirovanii social'noj kompetentnosti mladshih shkol'nikov na uroke inostrannogo jazyka [Game technologies in the formation of social competence of primary schoolchildren in a foreign language lesson]. *Nauka i shkola*. № 2. 90 – 93

16. *Smahina, T. M.* (2010). Poniattia ta struktura sotsialnoi kompetentnosti yak naukova problema [The concept and structure of social competence as a scientific problem]. *Visnyk Zhytomyrskoho universytetu*. Vyp. 50. 138 – 142

17. *Sotsenko, H., Strebna, O.* (2006). Metod proektiv. Sutnist, vymohy do vykorystannia, etapy roboty [Project method. The essence, requirements for use, stages of work]. *Pochatkova osvita*. № 40. 3 – 8

18. *Taranenko, I.* (2000). Rozvytok zhyttievoi kompetentnosti ta sotsialnoi intehtatsii: dosvid Yevropeiskyykh krain [Development of life competence and social integration: the experience of European countries] / za. red. I. H. Yermakova. Kyiv: Kontekst, 336

19. *Teleshman, V. I., Moroz, T. V.* (2013). Rozvytok sotsialnoi kompetentnosti uchniv z osoblyvymy potrebamy v umovakh spetsialnoi shkoly-internatu [Development of social competence of students with special needs in a special boarding school]. *Osvitnii prostir*. Hlobalni, rehionalni ta informatsiini aspekty. Vyp. 1(11). 187 – 190

20. *Uiddet, S., Holliford, S.* (2008). Rukovodstvo po kompetencijam [Competency Guide]: monografija, Moskva : HIPPO, 218 s.

21. *Hutorskoj, A. V.* (2003). Kljuchevyje kompetencii kak komponent lichnostnoorientirovannoj paradigmy obrazovaniya [Key competencies as a component of the personality-oriented paradigm of education]. *Narodnoe obrazovanie*. № 2. 58 – 64

22. *Shjeper, H. Bridis, K.* (2009). Kompetencii vypusknikov vuzov, professional'nye trebovaniya i vyvody dlja reformy vysshej shkoly [Competencies of university graduates, professional requirements and conclusions for the reform of higher education]. *Bolonskij process: Rezul'taty obuchenija i kompetentnostnyj podhod / pod nauch. red. prof. V. I. Bajdenko*. Moskva, 237 – 289

23. Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning (Text with EEA relevance.) URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/6fda126a-67c9-11e8-ab9c-01aa75ed71a1/language-en>